

Vaseszközlelet Balatonőszöd Árpád-kori településéről

BOGNÁR KATALIN BOGLÁRKA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1088 Budapest, Múzeum körút 4/B.,
e-mail: bkataaa@gmail.com

BOGNÁR, K.: *Iron tool deposit in the arpadian age settlement of Balatonőszöd.*

Abstract: In the border of Balatonőszöd an iron tool deposit was founded in 2001. The place where were the artefacts recovered was next to the excavation of the arpadian age settlement. In the deposit there were six agricultural iron tools, two iron sticks, a piece of melted iron and a whetstone. The artefacts have analogies from the Hungarian conquest period till the late middle ages, but because of the closest analogies the deposit is supposedly from the 13-14th centuries.

Keywords: agricultural, iron tool, 13-14th centuries

A leletek előkerülésének körülményei

Balatonőszöd középkori település-részletét az M7-es autópálya építését megelőző ásatás során 2001–2002-ben tárták fel Horváth Tünde és Belényesy Károly, illetve részben Sófalvi András vezetésével. A lelőhely a mai falu határától mintegy 1 km-rel délre, a mai köztemetőtől északra, a Temetői-dűlőben, az autópálya jelenlegi balatonőszödi csomópontjának a helyén található. (1. ábra)¹ A feltárt területet keletről a Kis-metszés csatorna határolja, mely egy közel 600 m hosszú észak-dél irányú löszdomb mentén fut. Ez a dombhát alkalmas volt megtelepedésre, az objektumok ezen a területen sűrűsödtek.² A feltárt 76190 m²-en elterülő 3209 objektum az őskortól a késő középkorig keltezhető, melynek legnagyobb része a késő rézkori baden-péceli kultúrához köthető,³ a középkorra pedig mindössze 550 objektumot datálhatunk. A leletanyag alapján a legtöbb középkori jelenség az Árpád-kor korai szakaszára keltezhető.⁴

Az ásatás során, 2001-ben a lelőhely északnyugati határában, a feltárás által érintett területen kívül egy bombariadó kapcsán fémdetektoros keresés közben egy középkori vaseszközlelet-együttes került elő. A terület azonban annyira vizenyős volt, hogy további kutatásra nem volt lehetőség, így a depo környezetének kora és jellege nem ismert. Mivel az eszközkészlet a középkorra keltezhető, ezért az elrejtett tárgyakat, valamint annak elrejtőjét valamilyen módon a középkori településhez köthetjük.

A leletek leírása

A 10 tárgyból álló vaseszközlelet mezőgazdasági eszközöket (ekevasat, csoroszlyát, ortókapát, sarlót, fejszékét), egyéb vastárgyakat (két vasrudat és egy olvadékot), illetve egy fenőkövet tartalmazott. (2. ábra)

2013.3.1. Ekevas (3. ábra)

Nagyon jó megtartású, feltűnően kisméretű, enyhén aszimmetrikus lapát alakú, köpüs ekevas. Az eke teljes hossza 11,3 cm, szélessége a vállánál 10,8 cm. A jobb váll 2,2 cm széles és igen enyhe tompaszöget zár be a köpűvel; a bal váll mindössze 1,5 cm-es és szinte derékszögben csatlakozik a köpűhöz. Köpűje befelé nyitott, szélessége 7,1 cm. A jobb köpűszárny 3,5, a bal pedig 4,3 cm hosszú, magasságuk 4 cm. A penge felé egyre nagyobb szögben hajlanak befelé. A penge nem sokkal nagyobb, sérülések, használat nyomai kevésbé figyelhetők meg rajta. Hegye lekerekített. A szerszám élein nádolás nyomai láthatóak.

2013.3.2. Csoroszlya (4. ábra)

Nagyon jó megtartású, kovácsoltvas csoroszlya. Téglalap átmetszetű nyele a pengét felé enyhén beszűkül. Szimmetrikus pengéjének éle egyenes, háta kissé előre ívelődik. Az él iránya csaknem párhuzamos a nyél irányával. Egykori hossza nem ismert, mivel nyelének vége letörtött, jelenlegi hossza 46,2 cm. Nyele 28 cm, pengéje 18,2 cm hosszú. A penge legnagyobb szélessége 6,3 cm.

2013.3.3. Ortó- vagy írtókap (5. ábra)

Nagyon jó megtartású, sérült köpűjű kovácsoltvas ortó- vagy írtókap. A köpű alig szélesedő nyakban folytatódik, mely hirtelen kiszélesedő pengében végződik. Fokán nádolás nyomai figyelhetők meg. Singvasból hajlított négyzetes köpűje a jobb szélén megsérült. Teljes hossza: 20 cm. Pengéje 7,5 cm hosszú, fokánál 7 cm széles. Nyaka 6×3,5–4 cm-es. Köpűjének belső átmérője 4×4 cm.

2013.3.4. Sarló (6. ábra)

Nagyon jó megtartású kovácsoltvas sarló. Hosszú, keskeny nyéltüskéje téglalap metszetű nyakkal tompaszögben csatlakozik a pengéhez. A nyak és a penge találkozásánál erősen megvastagodik, kiugró nyúlvány található. Az éle a hegy felé erőbben ívelődik és hegyben végződik. Erősen sérült és kopott pengéjén elmosódott fogazás nyoma figyelhető meg. A penge első egyharmadán egyszerű, geometrikus je-

1 Belényesy – Horváth 2007, 97.

2 Honti et al 2002, 4.

3 Honti et al 2004, 23-24.

4 Bognár 2013, kézirat

gyekből álló, kissé elmosódott kovácsjegy látható. Fanyelének töredékei is megmaradtak, melyek azonban dendrokronológiai korhatározásra alkalmatlanok.

A sarló teljes hossza 44,4 cm, a nyéltüske hossza, 11,4 cm, a penge átmérője 33 cm, legszélesebb pontján 2,5 cm-es.

2013.3.5. Fejsze (7. ábra)

Jó megtartású kovácsoltvas, szimmetrikus fejsze. Enyhén ívelt pengéjének felső vonala a köpű vonalában folytatódik és közel egyenes, alsó vonala azonban a felénél megtörik lefelé. Foka nincs megerősítve. Nyaka erőteljesen szélesedik a köpű felé. Sérült nyéllyuca lekerekített körte alakú.

Teljes hossza 19,3 cm, ebből pengéje 12 cm, a köpű belső átmérője 7,5×4 cm.

2013.3.6. Fejsze (8. ábra)

Jó megtartású, erősen sérült, kovácsoltvas, szimmetrikus fejsze. Egyenes pengéje a nyak vonalában folytatódik, foka azonban letört. Nyaka erőteljesen szélesedik a köpű felé, mely gömbszerű. Nyéllyuca közel szabályos kör alakú.

Teljes hossza 12,5 cm, a köpű belső átmérője 4,5 cm.

2013.3.7. Vasrúd (9. ábra)

Jó megtartású, kovácsoltvas rúd. Enyhén szűkülő hasáb alakú. Jobb széle a kovácsolt rétegek mentén törhetett le, bal széle pedig erőteljesen meghajlik. Mérete: 18 cm hosszú, 4,5–3,3 cm széles, 2,6 cm vastag.

2013.3.8. Vasrúd (10. ábra)

Jó megtartású, kovácsoltvas rúd. Szabályos hasáb alakú. Jobb szélét a rétegek mentén vágta le, bal széle pedig erőteljesen meghajlik.

Mérete: 18,2 cm hosszú, 4 cm széles 2,6 cm vastag.

2013.3.9. Olvadék (11. ábra)

Nagyméretű, alakatlan, üreges, lyukacsos vasolvadék.

Mérete: 14,2×10,5×24,2 cm.

2013.3.10. Fenőkő (12. ábra)

Homokkő fenőkő, melynél nyelet alakíthattak ki. Az „élén” kopásnyomok figyelhetőek meg. Mérete: 21,5 cm hosszú, 1,8–3 cm széles, 2,5 cm vastag.

Kutatástörténeti áttekintés

A középkori vaseszközöket Müller Róbert 1982-es gyűjtése,⁵ Terei György és Horváth Antónia kánai,⁶ valamint Gere László ozorai⁷ publikációi alapján lehet értékelni. Azonban hangsúlyoznunk kell, hogy az utóbbi évtizedek ásatásaiból igen jelentős mennyiségű vaseszköz került elő, melyek publikálásával pontosabb képet kaphatnánk a kor mezőgazdaságáról, állattartásáról és kovácsművességéről is.⁸

A Kárpát-medencéből számos középkori vaseszközlelet került elő, melyek legnagyobb részét a késő középkorból ismertük. Azonban egy 2012-es tanulmányban Szlovákia területéről 7 honfoglalás – kora Árpád-kori mezőgazdasági vaseszközlelet is közzé tettek (Bény (Bíňa), Nyitrabajna (Bojná), Kisdivény (Divinka), Felsőpalojta (Horné Plachtince), Nagykolos (Veľký Klíž), Verbó (Vrbové) és Nemesvára (Zemianske Podhradie)).⁹ Így a jelenleg ismert Árpád-kori és középkori raktárleletek száma nemcsak az eddig ismert 5-ről (a tiszaezlár-bashalmi sarlók,¹⁰ az 1240-es évekre keltezhető nyáregyháza-pusztapótharaszti sarlók,¹¹ a Kána faluban előkerült változatos összetételű eszközkészlet,¹² valamint a kései, a 13–14. század fordulójára datálható nagycserei vasdepo)¹³ 12-re emelkedett, hanem jóval nagyobb idő intervallumot ölelnek fel (honfoglalástól a 14. század elejéig).

A késő középkorból ismert eszközleletek korábbi nagyobb száma elsősorban a kutatás egyoldalúságával, és nem a zavarosabb történeti helyzettel magyarázható. Erre az időszakra keltezhetjük Ete,¹⁴ Debrecen-Szepes puszta,¹⁵ Debrecen-Honokbánya,¹⁶ Mohács,¹⁷ Nagykőrös,¹⁸ Rákocscsaba,¹⁹ Csongrád-Bokros,²⁰ Törökszentmiklós-Rózsa tér,²¹ valamint a 16. századi Cegléd,²² illetve a 17. századi Gyirmót-Sebes tag²³ lelőhelyeken előkerült vaseszközleleteket. (13. ábra)

A középkori depoleletek a Kárpát-medencében többé-kevésbé egyenletesen oszlanak meg, leszámítva az erdélyi területeket, ahol a kutatás jelenlegi helyzetéből fakadóan jóval kevesebb vaseszközlelet ismert. Hangsúlyoznunk kell, hogy kivétel nélkül falusi környezetből kerültek elő az elrejtett eszközök, amelyből az következik, hogy különböző típusú, legnagyobb részt mezőgazdasági szerszámokat rejtettek el. A depoleletek összetétele és mennyisége alapján jelentős értéket képviselhetek, így feltehetően egy-egy jobbágygazdasághoz vagy ritkábban egyházi birtokhoz tartozó tárgyak lehettek.²⁴

Technológiai megfigyelések

A tárgyak jelentős részénél készítéstechnikai jegek is megfigyelhetőek, így készítésük munkafolyamatát rekonstruálni lehet a hazai, a külföldi és a néprajzi párhuzamok, illetve a metallurgiai vizsgálatok segítségével. Ezek mellett azonban használati nyo-

5 Müller 1982

6 Terei – Horváth 2007 a-b.

7 Gere 2003

8 Müller 2014, 1-2.

9 Turčan 2012

10 Kovalovszki 1980, 104.

11 Parádi 1976.

12 Terei – Horváth 2007 a-b.

13 Szolnoki 2006.

14 Miklós 2005.

15 Ecsedy 1931.

16 Kiss 1962.

17 Kiss 1963.

18 Simon 1994.

19 Müller 1976.

20 Simon 1984.

21 Kovács 1990.

22 Ikvai 1962.

23 Müller 1974.

24 Parádi 1976.

mok is láthatóak, amelyek a technológiai sajátosságok szempontjából igen fontos információt hordozhatnak.

Az *ekevasat* (3. ábra) több singvasból kovácsolták össze, oly módon, hogy először háromszög alakban tömörítették, majd élt kovácsoltak neki, illetve köpűt hajlítottak ki a felső részéből. Az eke köpűje és hosszú oldala rugalmas, ami azzal magyarázható, hogy jó minőségű kovácsvasból, frissített vasból készítették a tárgyat.

A nádolásnak – a közkedvelt acélozási eljárásnak – köszönhetően az ekevas éle feltűnően kemény. A középkorban kétféle élezési metódus létezett; a cementálás és a nádolás. A kevésbé kedvelt folyamat az ún. cementálás volt, amelynek technikáját egy 17. századi ötvöskönyv őrizte meg. A metallurgiai vizsgálatok, a külföldi analógiák, valamint a mai eljárások tanulságai szerint a 17. században még a korábbi évszázadok technikáját alkalmazták, amelyet így bátran visszavetíthetünk a középkorra. A cementálás során egy agyagedénybe, jól égő (sok szenet tartalmazó) anyagok közé vastárgyat „ágyaztak be”, melyet aztán levegő nélkül iztították. A folyamat közben a cementálni kívánt tárgyat többször kivették, vízbe rakták, majd visszatéve a kerámia edénybe oxigénhiányos állapotban újrahevítették. Mivel a vas a folyamat során sok szenet vett fel, az eljárás végére megacélozódott. Ezzel szemben az egyszerűbb és gyakoribb nádolás során a vaseszköz élére egy acélszalagot hegesztettek, és azt edzették (hiszen edzeni csak acélt lehet).²⁵ Azonban a balatonőszödi ekevas élének csak a jobb oldalát nádolták, melyet hipotetikusan akár a szerszám aszimmetrikusságával magyarázhatnánk.

A *csoroszllya* (4. ábra) készítésének mechanizmusát jóval kevésbé ismerjük. Mindösszesen nagy általánosságban azt fogalmazhatjuk meg, hogy az eszközt úgy alakították ki rúd- vagy singvasból, hogy egyik harmadából élt kovácsoltak, amelyet általában saját anyagában acéloztak, nyelét pedig meghagyták négyzetes átmetszetűnek.

Az *ortókapát/irtókapát* (ahogyan a kapákat általában) kétféleképpen készíthették, de mindkét esetben a köpű falát oldalt és a fognál egyforma vastag anyagból alakították ki. (5. ábra) Az egyik eljárás során singvasból kovácsolták ki a pengét, tömör végét átlukasztották, majd tágitóval kialakították a köpűt. A másik készítéstechnikai megoldás esetében a rúdvasat középen elvékonyították és összehajlították, így alakítva ki az eszköz köpűjét. Ennek a folyamatnak bizonyítéka, hogy a nyéllyuk alsó részén, a száraz találkozásánál egy kisebb rés marad.²⁶ Bár ilyen árulkodó jel a balatonőszödi ortókapán nem látható, mégis arra kell gondolnunk, hogy utóbbi technikával készítették a szerszámot, hiszen a köpűje a hajlítás mentén „kinyílt”.

Korhatározó értékkel bírhat a kapa fokának gömbölyded kialakítása, hiszen a 13. század végéig a gömbölyű, lekerekített fok volt általános, azonban a századfordulótól kezdve egyre inkább a négyszögletes kialakítás terjedt el.²⁷

A hasonlóan készült *fejszék/balták* alapját egy közepeken összehajlított singvas alkotta. (7–8. ábra) Hurkos fejből képezték ki a köpűt, két végének összekalapálásával pedig a pengét alakították ki. Ennek a nyomát mindkét tárgyon igen jól meg lehet figyelni: egyik oldaluknak anyaga ugyanis „hullámos,” mely az összeillesztés és vékonyítás (élkialakítás) tanújele. A középkorban az is általános gyakorlat volt, hogy a végek közé acél élt is beillesztettek, amelyet edzéssel ellenállóbbá tettek. Azonban ezt a betoldást egyik balatonőszödi darabon sem figyelhetjük meg (a 2013.3.5. leltári számú fejszén nyoma sincs ilyen a betoldásnak, a 2013.3.6. leltári számú fejsze pedig töredékes).

A két *vasrúd* rétegesen kialakított hasáb formájú vastömb, mely rétegeltség a későbbi megmunkálás során játszott fontos szerepet. Mindkét darabon levágás nyoma látható, azonban a 2013.3.7. leltári számú rúd a levágás során meghajlott, melyet azzal magyarázhatunk, hogy vagy nem kellő szakszerűséggel vágták le, vagy túlságosan gyenge szerszámmal próbálkozhatott a mester. (9–10. ábra)

Ahogyan a fentiekben láthattuk, a tárgyakat kivétel nélkül rúd- vagy singvasból készítették. A technológiai eljárások igen egyszerűek voltak, vagyis egy-egy tárgy elkészítése sem komoly mesterségbeli tudást, sem speciális szerszámot nem igényelt. Így joggal feltételezhetjük, hogy egy egyszerű falusi kovács a helyi igényeknek megfelelően készítette a tárgyakat.

A leletanyag értékelése

Az ekevas a legfontosabb alkatrésze volt az ekének, melyet már a vaskor óta használtak. A Balatonőszödről előkerült lapát alakú, aszimmetrikus ekevas egy római kortól létező forma, mely a Kárpát-medencében csak a 13. századtól vált általánossá, a 15. századtól pedig egyeduralgódóvá.²⁸ Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a nyitrabajnai II–IV., a verbói és a nemesváraljai leletek alapján feltételezhetjük, hogy már a honfoglalás korában is szélesebb körben használhatták.²⁹

A középkorban hosszú, szárnyas köpűs, köpűs nyelű, nyeles és szimmetrikus illetve aszimmetrikus lapát alakú ekevasak léteztek, melyek típusról függően karcoló, túró vagy fordító ekéhez tartoztak. A legegyszerűbb a karcoló eke volt, mely vízszintesen hatolt bele a földbe és nevéhez illően csak megkarcolta a föld felszínét. A már csoroszllyát is magába foglaló túró eke (bár még mindig vízszintesen éri el a földet) mélyebb barázdákat alakított ki, és a földet két oldalra fordította ki. A legfejlettebb eke, a fordító eke (nehézeke), melynek aszimmetrikus ekevasának köszönhetően szabályosabb, mélyebb barázdákat lehetett szántani. Nagy előnye, hogy a földet egy oldalra fordítja ki, így nagyobb földmennyiséget lehetett vele megmunkálni.³⁰ Tehát a balatonőszödi darab a fentiek alapján kizárólag fordító ekéhez tartozhatott.

25 Balassa 1973, 181.

26 Müller 1982, 457.

27 Müller 1982, 458.

28 Müller 1982, 417-419.

29 Turčan 2012, 52.

30 Balassa 1973, 267-275.

Figyelemreméltó, hogy az említett darab nem regionális jellegű, hiszen a Balaton környékén az ekevasak közepén töredezett szélű lyuk található.³¹ Felmerülhet a kérdés, hogy miért alakult ki ez a regionalitás, vagy sokkal inkább arra kereshetnénk a választ, hogy miért nem Balaton környéki jelleget mutat a balatonöszödi darab. Így párhuzamai a Kárpát-medence teljes területéről (széles időspektrumból) származnak: Orosháza (Árpád-kor),³² Nagycsere (13–14. század),³³ Mária-besnyő (14–15. század),³⁴ Mohács (16. század),³⁵ valamint a formailag kissé távolabbi analógiának tekinthető tápiógyörgyei darabot is meg kell említenünk.³⁶ Sőt még a 15. századi székelyderzsi templom zárókövén is látható egy hasonló ekének az ábrázolása. Azonban érdemes megjegyezni, hogy legközelebbi párhuzama egy római kori darab Csesznekről.³⁷

A csoroszllya a föld függőleges irányú felhasítására, fellazítására szolgáló ekealkatrész, amely csak túró- és fordító ekéhez tartozott, illetve Balassa Iván meghatározása szerint önálló alkatrészként is funkcionálhatott. A legelső csoroszllyák a vállas, lapát alakú ekevasakkal jelenhetnek meg a túró ekéken. Itt az ekevas előtt a gerendelyre szerelve felhasítja a földet az eke túró munkáját megkönnyítve, míg a fordító ekén az egyik oldalon felhasítja a földet, amit a vízszintes ekevas megemel, a kormánydeszka pedig átforgat.

Ezt a tárgytypust csak a nyél keresztmetszete alapján tudjuk keltezni, hiszen Müller megállapítása szerint „biztosan középkori csoroszllyák nyélkeresztmetszete hossznegyszög alakú, a rövidebb oldal fele vagy még kisebb a hosszabbik oldalnak.”³⁸ Ezek alapján mindösszesen annyit állapíthatunk meg, hogy a balatonöszödi csoroszllya középkori. Ezzel kapcsolatban hangsúlyoznunk kell, hogy a hámorokban készült eszközök terjedésével a falusi kovács már csak igazította, élesítette a tárgyat.³⁹

Mivel a tárgytypus nem mutat túl nagy formai változatosságot, ezért számos analógiáját találhatjuk meg, mint például a honfoglalás kori nyitrabajnai II–III., nemesvárjalai, nagykolosi, verbói és felsőpalojtai eszközleletben,⁴⁰ vagy az ásatási anyagból ismert Árpád-kori dunaföldváriakat,⁴¹ 14–15. századi máriabesnyőit,⁴² kora újkori törökszentmiklósi,⁴³ vagy batinai darabot.⁴⁴

Müller Róbert meghatározása szerint a szerszám hosszúsága is datálható értékkel bírhat, oly módon, hogy a népvándorlás kori eszközök legfeljebb 45 cm hosszúak,

a középkoriak pedig 45–90 cm-esek lehetnek. Azonban azt is meg kell jegyezni, hogy ez egy hipotetikus megfogalmazás, így az ezzel való keltezéssel óvatosan kell bánni.⁴⁵ Így a 45 cm hosszú (töredékes) balatonöszödi csoroszllyának ilyen jellegű datálása bizonytalan.

Az ortókapát talajlazításra, gyomirtásra széles körben használták, bár a 15. századig elsősorban a kertművelésben, szőlőtermesztésben és irtásban volt szerepe. Az ún. kapás növények meghonosodásával már a szántóföldi művelésben is fontossá vált az ortókap. Egyre változatosabb kapaformák alakultak ki, amelyek a talajhoz és a természetett növényekhez igazodtak. Az ortókap a gyomok, gazok irtására szolgált, ezért a köpű alig szélesedő pengében folytatódik, amely egyenes élben végződik (így formailag hasonlít a faragószerszámokra).⁴⁶ Azonban Gere László feltételezése szerint sánc- és erődépítésben is használták.⁴⁷

Az egyenesen végződő nyéllyuk a használati módokról tanúskodik, hiszen az így kialakított köpűbe ún. farékkal rögzítették a nyelet. Ezáltal állíthatóvá vált a penge és a nyél szöge,⁴⁸ amely a fejlettebb, változatosabb talaj- és növényhasználat bizonyítéka lehet – bár ez a feltételezés is csak hipotetikus.

Széles körben elterjedt szerszám, mely csekély formai változatosságot mutat. Így a honfoglalás kori nyitrabajnai II–III. depoleletben hasonló eszközként találhatóunk,⁴⁹ de kora Árpád-kori párhuzamai is ismeretek, pl.: Esztergom-Szentkirály és Fonyód lelőhelyek, sőt a kora újkori füleki⁵⁰ és ozorai⁵¹ kapákon is hasonló jegyeket láthatunk.

A sarló tipikus középkori formát mutat, vagyis, Müllert idézve „hirtelen visszatört négyszög keresztmetszetű egyenes nyakú, amely erős görbülettel megy át a pengébe.”⁵² Az avar kortól ismert formák továbbéltek egészen a 13. századig, amikor a nyéltüskéhez tompa- vagy derékszögű nyakkal csatlakozó sarlók jelentek meg és a késő középkorig használatban is maradtak.⁵³ Ezt igazolják a késő középkori – kora újkori hasonló formájú ozorai sarló-töredékek is.⁵⁴

Müller besorolása szerint horgas sarlónak tarthatjuk a balatonöszödi darabot, vagyis a nyél vonalát folytatva ívelődik a pengéje. A Gere féle tipológiai rendszerben a hosszú nyakú sarlók közé sorolhatjuk, amely a 13. században kezdődő forma volt.⁵⁵ Ezt bizonyítja, hogy legközelebbi párhuzama az 1240-es évekre keltezhető pusztapótharaszti sarlólelet,⁵⁶ a szabolcs-kisfaludi középkori falu Árpád-kori időszakából származó sarló,⁵⁷

31 Balassa 1973, 289.

32 Balassa 1973, 279.

33 Szolnoki 2006, 219.

34 Balassa 1973, 288.

35 Kiss 1963, 159.

36 Dinnyés 1994, 106.

37 Ezzel kapcsolatban felmerülhet annak a lehetősége is, hogy az ekevasak keltezését érdemes lenne az újabb leletek alapján felülvizsgálni.

38 Müller 1982, 435.

39 Kovács 1990, 243.

40 Turčan 2012, 53.

41 Müller 1982, 857.

42 Balassa 1973, 288.

43 Kovács 1990, 243.

44 Müller 1982, 235.

45 Müller 1982, 436.

46 Müller 1982, 451–452.

47 Gere 2003, 50.

48 Müller 1982, 459.

49 Turčan 2012, 55.

50 Kalmár 1959, 15.

51 Gere 2003, 49–50.

52 Müller 1982, 478.

53 Müller 1982, 482.

54 Parádi 1976, 168.

55 Gere 2003, 41.

56 Parádi 1976, 172.

57 Fodor – Németh 1982, 94.

az Árpád-kori Kána falu sarlótöredékeinek jelentős része,⁵⁸ valamint a nyitrabajnai, kisdivényi és felsőpalojtai raktárleletek sarlói.⁵⁹ További analógiáját találhatjuk meg a 13–15. századi debrecen-homokbányai,⁶⁰ a 16. századi mohácsi vaseszközleletben,⁶¹ valamint a cegléd-madarászalmi településen is.⁶²

A balatonőszödi sarlón elmosódott fogazás nyomai figyelhetőek meg, ennek bár korhatározó szerepe nincsen, a használat módjáról tanúskodhat. A 13. századtól gyakran fogazottak voltak a sarlók, a használata azonban nem volt kizárólagos. A fogazás megléte illetve nemléte utalhatna a tárgy különféle funkciójára. A kutatás jelenlegi állása szerint azonban csak annyit állapíthatunk meg, hogy a sima élű sarlók vágnak, míg a fogazottak fűrészelnék. Azonban az aratás közbeni pontos használatuk, illetve eltérő aratási módjuk nem tisztázott, hiszen mindkét esetben magas tarlót hagytak meg.⁶³

A balatonőszödi sarló azért igen jelentős mert egy mesterjegy található a pengéjén: egy eke sematikus ábrája. Azon túl, hogy igen kevés mesterjeggyel ellátott sarló került elő a Kárpát-medencéből (5. ábra), azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a közelebből nem meghatározható Esztergom környéki partrendezés során előkerült darab keltezhető csak a késő középkor elé. Továbbá a kutatás jelenlegi állása szerint még nem tudjuk, hogy van-e jelentősége a bepecsételt jegy elhelyezkedésének, de érdekes, hogy a balatonőszödi az egyetlen sarló, melynek a penge középső harmadán található az említett bepecsételés.

A két balta/fejsze/ a falusi gazdaságban a legfontosabb fakitermelő és megmunkáló szerszám volt, bár a pontos terminológiai elkülönítése nem lehetséges (a néprajzi szakirodalom sem tér ki erre). A 2013.3.6. leltári számú darab, amelynek pengéje közel egyenes, különlegesnek tekinthető, hiszen pontos formai analógiája nem ismert. A kárpát-medencei favágó szerszámok kivétel nélkül lefelé kissé nyújtottak. Az egyenes pengéhez leginkább hasonló darabokat tekinthetjük távoli analógiáknak (pl.: a Tolna megyei Majsai bozóti).⁶⁴

A 2013.3.5. leltári számú darab meghatározása még bonyolultabb, hiszen annak pengéje letörött. Azonban tudjuk, hogy az Árpád-korban legtöbbször az ovális köpűjű hejszék pengéje a végén kissé lefelé nyújtott volt. Így igencsak távoli analógiáinak tarthatjuk a nagycserei,⁶⁵ a nagykörös környéki,⁶⁶ az orosházi, a cegléd-madarászalmi, valamint a hajdúböszörményi darabokat. Formailag felmerülhet annak a lehetősége is, bár igen bizonytalan a feltételezés, hogy nagyoló fejsze lehetett.⁶⁷

A két vasrúd igen különleges leletnek tekinthető, mivel feltételezésünk szerint singvas töredékeinek tarthatjuk. A singvasak kivétel nélkül rétegesen kialakított hasáb formájú vastömbök, mely rétegeltség a későbbi megmunkálásra teszi alkalmassá a félkész termékeket. Természetesen a kovácsműhelyek legfontosabb alapanyagaként értelmezhetjük ezeket a vasrudakat, melyeket gyakran mesterjegyekkel látták el. Az írásos forrásaink gyakorta számoltak be arról, hogy egy-egy félkész termék minőségét a bepecsételt jegy szavatolta.⁶⁸ Mindez azért lehet igen jelentős, mert az egyik balatonőszödi singvason talán egy elmosódott mesterjegy – vagy csak egy kör alakú sérülés nyoma – látható, mely ily módon a magas minőségét igazolhatná a vasrúdnak (melyet metallurgiai vizsgálatokkal igazolhatnánk). Igazi jelentőségüket az adja meg a singvasaknak, hogy a Kárpát-medencéből ásatás során igen kevés került elő (pl.: Visegrád,⁶⁹ Vasvár,⁷⁰ Nemesváralja).⁷¹

Az olvadékot (11. ábra) nem tarthatjuk valamely megégett tárgy maradványának, hiszen jelentősen szennyezett, így jóval inkább kohászati melléktermékként tarthatjuk számon. A kutatás jelenlegi állása szerint a környéken nem, inkább a Balaton-felvidéken számolhatunk jelentősebb vasfeldolgozással.⁷²

A fenőkő (12. ábra) a szerszámok élesítéséhez szolgált, melyet az arató, kaszáló férfi a derekára akasztott, és vízzel teli tokban tartott, hogy használatakor kellően nedves legyen. Ezek a szerszámok hosszúkás, téglalap alakúak, lekerekített sarkúak. Hosszúságuktól függően kaszakövek vagy késfenő kövek lehettek. Mivel a balatonőszödi darab igen hosszú, ezért feltételezésünk szerint előbbinek tarthatjuk. Önmagában keltező értékkel nem bír. Igazi jelentősége abban rejlik, hogy vasleletekben igen ritkán fordul elő fenőkő, s azok is csak a késő középkorban. Ilyen például a törökszentmiklósi,⁷³ valamint a rézborítású csongrádi⁷⁴ darab.

A vaseszközlelet keltezése

A vaseszközök keltezése igen nehéz és bizonytalan feladat, hiszen egy-egy vastárgy a római kortól az ipari forradalomig nem megy át jelentős formai változáson. További problémát jelent, hogy az utóbbi években, évtizedekben igen csekély mennyiségű középkorra keltezhető vaseszközt publikáltak. A balatonőszödi vaseszközlelet sajátos előkerülési körülményei miatt a tárgyakat csak önmagukban lehet vizsgálni.

Ahogy a fentiekből kiderült a balatonőszödi vaseszközlelet tárgyai tág időkereten belül keltezhetőek, melynek alsó határát a 13. században húzhatjuk meg (az aszimmetrikus ekevas, a csoroszllya és az ortókapa datálása miatt). Felső határa azonban

58 Terei – Horváth 2007 a, 221-224.

59 Turčan 2012, 53.

60 Kiss 1962, 29-30.

61 Kiss 1963, 160-162.

62 Topál 1972, 78.

63 Ikvai 1962, 145.

64 Müller 1982, 903.

65 Szolnoki 2005, 219.

66 Simon 1994, 330-331.

67 Gere 2003, 48.

68 Szabó 1954, 124-125

69 Mészáros 2006, 157.

70 Szabó 1954, 126.

71 Turčan 2012, Tab XC, 5. és 8.

72 Heckenast et al 1968, 168.

73 Kovács 1990, 242.

74 Simon 1984, 88.

kérdéses, hiszen a legtöbb tárgynak (mint például a sarlónak, az ekevasnak, a fejszéknek) számos késő középkori analógiája is ismert. Mindezek mellett számos tárgy nem bír keltező értékkel (többek között a singvasak és a fenőkő).

Bár a keltezés igen bizonytalan talajon áll, mégis megkockáztathatjuk, hogy a 13–14. századra datáljuk a balatonöszödi mezőgazdasági vaseszközleletet. Bár számos késő középkori analógiáját ismerjük az eszközöknek, a legközelebbi analógiái a honfoglalás kori eszközleletekből és a 13–14. századból származnak. A vaseszközlelet jelentős értéket képviselhetett, már csak súlyánál fogva is. Ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy az elrejtett tárgyak között nem találhatunk különleges, vagy specifikus eszközöket, melyek

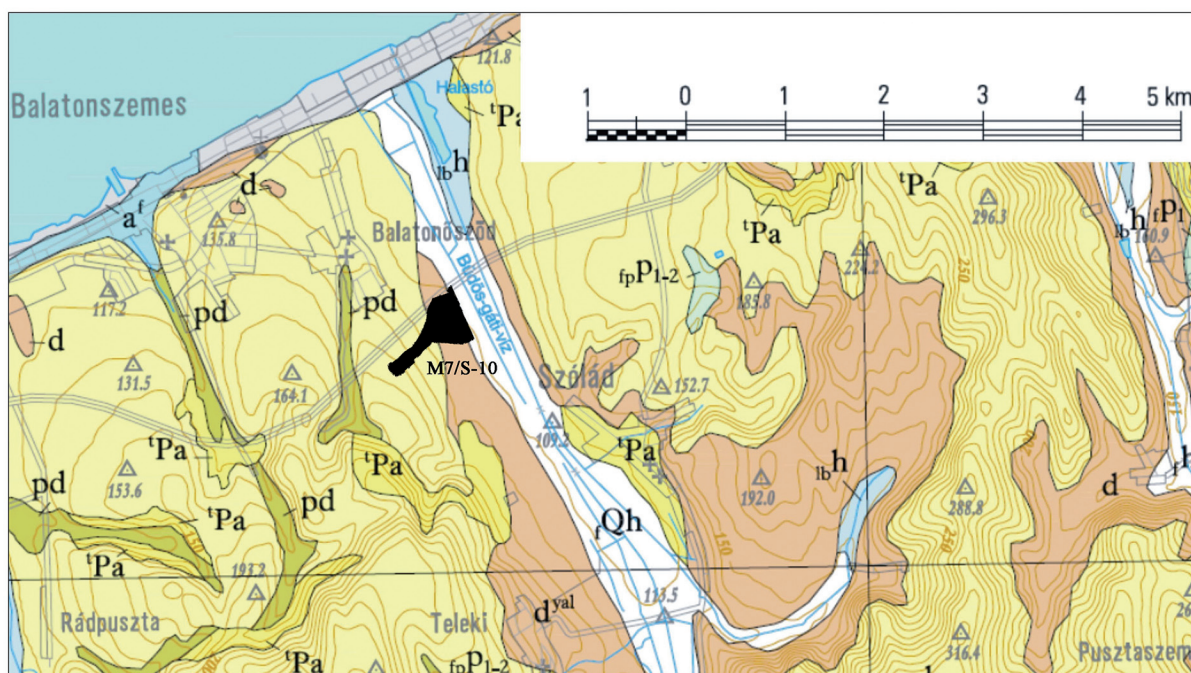
önmagukban is sokat érhetnek volna. Így inkább egy kisebb paraszti gazdasághoz, a 2 singvas töredéke és az olvadék miatt akár egy kovácsmesterhez is köthetjük a vaseszközleletet. Ez azonban csak egy feltételezés. Amit viszont biztosan mondhatunk az az, hogy az elrejtés hátterében értékörzés, -halmozás állhatott.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm a feltáró Horváth Tündének és Belényesy Károlynak, hogy az anyagot feldolgozásra a rendelkezésemre bocsátották. Továbbá köszönöm Honti Szilviának és Varga Máténak, hogy a tárgyakat előkészítették számomra a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban.

Irodalom

- BALASSA M. I. 1973: Az eke és a szántás története Magyarországon. Budapest. 1973.
- BELÉNYESY K. és HORVÁTH T. 2007: Balatonöszöd. In: Belényesy K., Honti Sz. és Kiss V. (szerk.): Gördülő idő - Rolling time. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között. Budapest 2007. 97-112.
- BOGNÁR K. 2013: Balatonöszöd középkori története a régészeti leletek tükrében. Szakdolgozat. 2013.
- DINNYÉS I. 1994: XIII. századi ház a tápiógyörgyei llike parton. *Studia Comitatus* 23: 101-118.
- ECSEDY I. 1931: Középkori gazdasági eszközök a debreceni Szepes pusztán. *Néprajzi Értesítő* 23: 74-76.
- FODOR I. és NÉMETH P. 1972: A szabolcsi ispáni központ régészeti kutatásának első három évéről. 1969–1971. *Szabolcs-Szatmári Szemle* VII: 89–100.
- GERE L. 2003: Késő középkori és kora újkori fémléletek az ozorai várkastélyból. Budapest. 2003.
- HECKENAST G., NOVÁKI GY. és VASTAGH G. 1968: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. A Honfoglalástól a XIII. század közepéig. Budapest. 1968.
- HONTI SZ., BELÉNYESY K., GALLINA ZS., KISS V., KULCSÁR G., MARTON T., NAGY Á., NÉMETH P., OROSS K., SEBŐK K. és SOMOGYI K. 2002: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán 2000-2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások. Előzetes jelentés II. *Somogyi Múzeumok Közleményei* XV: 3-36.
- IKVAI N. 1962: Néprajzi adatok a ceglédi vaseszközlelethez. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1960-1961*: 143-149.
- KALMÁR J. 1959: A füléki vár XV-XVII. századi emlékei. *Régészeti Füzetek* III/4. Budapest. 1959.
- KISS A. 1962: Debreceni késő középkori vaseszközlelet. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1960-1961*: 29-37.
- KISS A. 1963: A mohácsi késő középkori vaseszközlelet. *Jannus Pannonius Múzeum Évkönyve 1963*: 159-163.
- KOVÁCS GY. 1990: A Törökszentmiklós-Rózsa téri későközépkori vaseszközlelet. *Archaeologiai Értesítő* 117: 241–251.
- KOVALOVSKÍ J. 1980: Településátalakítások Tiszaeszlár-Bashalmon (bronzkor, III-IV. és XI-XII. század). Budapest. 1980.
- MÉSZÁROS O. 2006: Késő középkori ház Visegrád Polgárvárosában. Fő utca 32. (Birkli-telek). *Archaeologiai Értesítő* 131: 145-168.
- MIKLÓS Zs. 2005: Spätmittelalterliches *Eisendepot* aus dem mittelalterlichen Marktflücken *Decs*- Ete. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* LVI: 279-310.
- MÜLLER R. 1974: Vaseszközök Gyirmót-Sebes tagról. *Arrabona* 16: 63-73.
- MÜLLER R. 1975: Die Datierung der mittelalterlichen Eisengerätfunde in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XXVII: 59-102.
- MÜLLER R. 1976: A rákoscsabai és a balatonalmádi vaseszközlelet keltezése. *Archaeologiai Értesítő* 103: 263-278.
- MÜLLER R. 1982: A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése a Magyarországon a késő vaskortól a törökör végéig. *Zalaegerszeg*. 1982.
- MÜLLER R. 2014: A középkor agrotechnikája a vaseszközök alapján. *Ethnographia* 125/1: 1-19.
- PARÁDI N. 1976: A Nyáregyháza-Pusztapótharaszti sarlólelet. *Folia Archeologica* 27: 171-182.
- SIMON K. 1984: A Csongrád-bokrosi vaseszközlelet. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980-81*: 77-90.
- SIMON L. 1994: Középkori vaseszközök Nagykörsről. *Studia Comitatus* 23: 213-237.
- SZABÓ GY. 1954: A falusi kovács a XV-XVI. században. *Folia Archaeologica* VI: 123-146.
- SZOLNOKI L. 2006: A nagycserei vaseszközlelet. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2005*: 217-233.
- TEREI GY. és HORVÁTH A. 2007 a: Az Árpád-kori Kána falu vasleletei I. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2007: 215-245.
- TEREI GY. és HORVÁTH A. 2007 b: Az Árpád-kori Kána falu vasleletei II. *Budapest Régiségei* XLI: 153-192.
- TOPÁLJ. 1972: Árpád-koritemető és templom Cegléd-Madarászhalmon. *Studia* 1: 53-96.
- TURČAN, V. 2012: Depoty z Bojněj. A včasnostredoveké hromadné nálezy železných predmetov uložené v zbierkach SNM-Archeologického múzea. Bratislava. 2012.

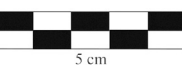

1.ábra. A vaseszközlelet előkerülésének helye

2.ábra. A vaseszközlelet

2013.3.1.

3.ábra. Az ekevas

2013.3.2.

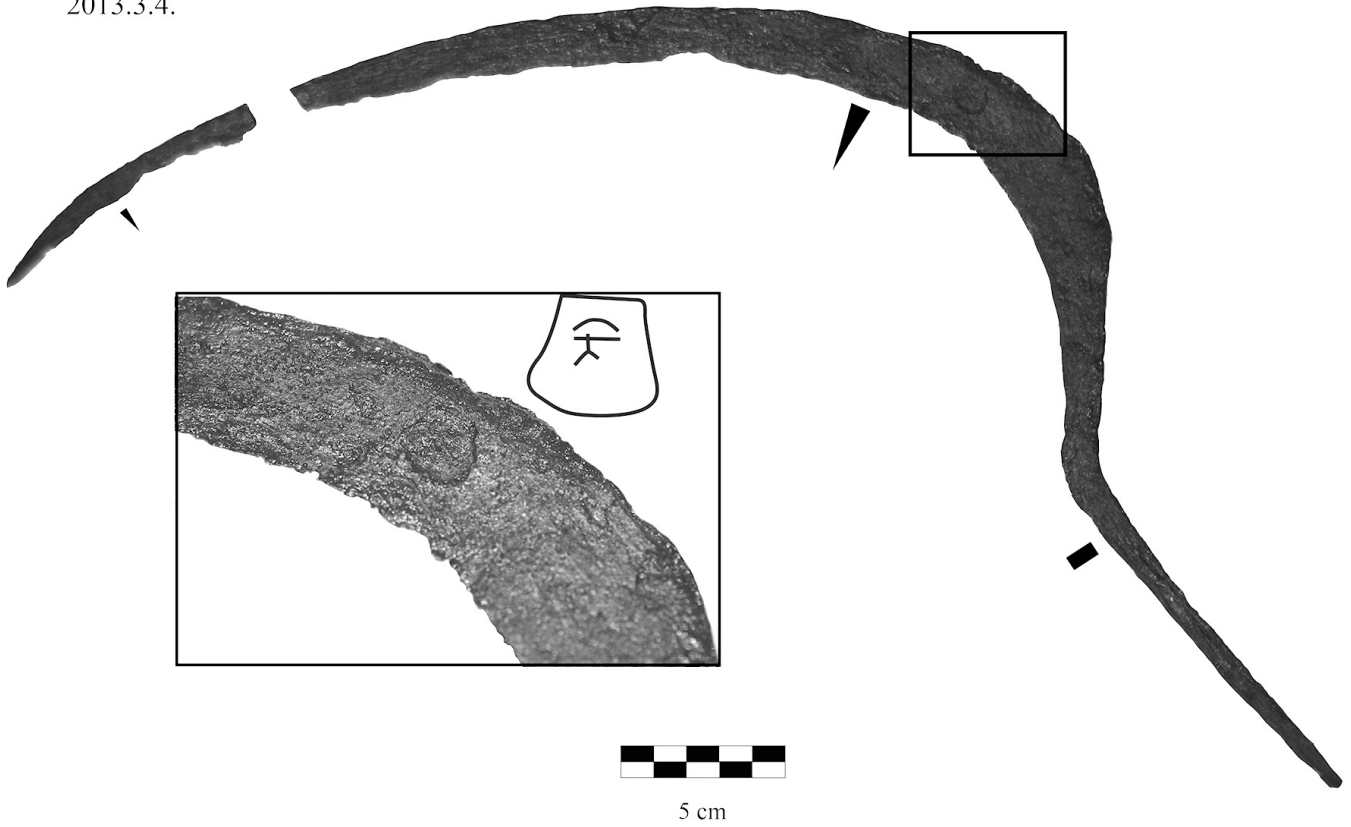
4.ábra. A csoroszlya

2013.3.3.

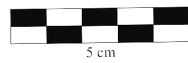
5.ábra. Az ortókapa

2013.3.4.

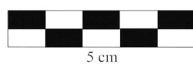
6. ábra. A sarló a mesterjeggyel

2013.3.5.

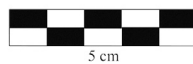
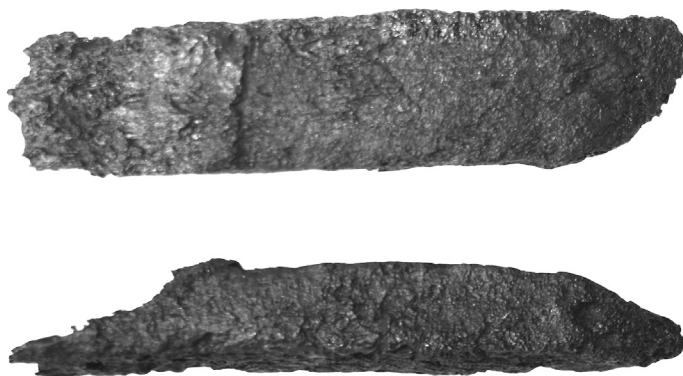
7. ábra. A fejsze (1)

2013.3.6.

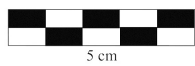
8. ábra. A fejsze (2)

2013.3.7.

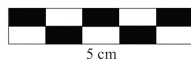
9. ábra. A vasrúd (1)

2013.3.8.

10. ábra. A vasrúd (2)

2013.3.9.

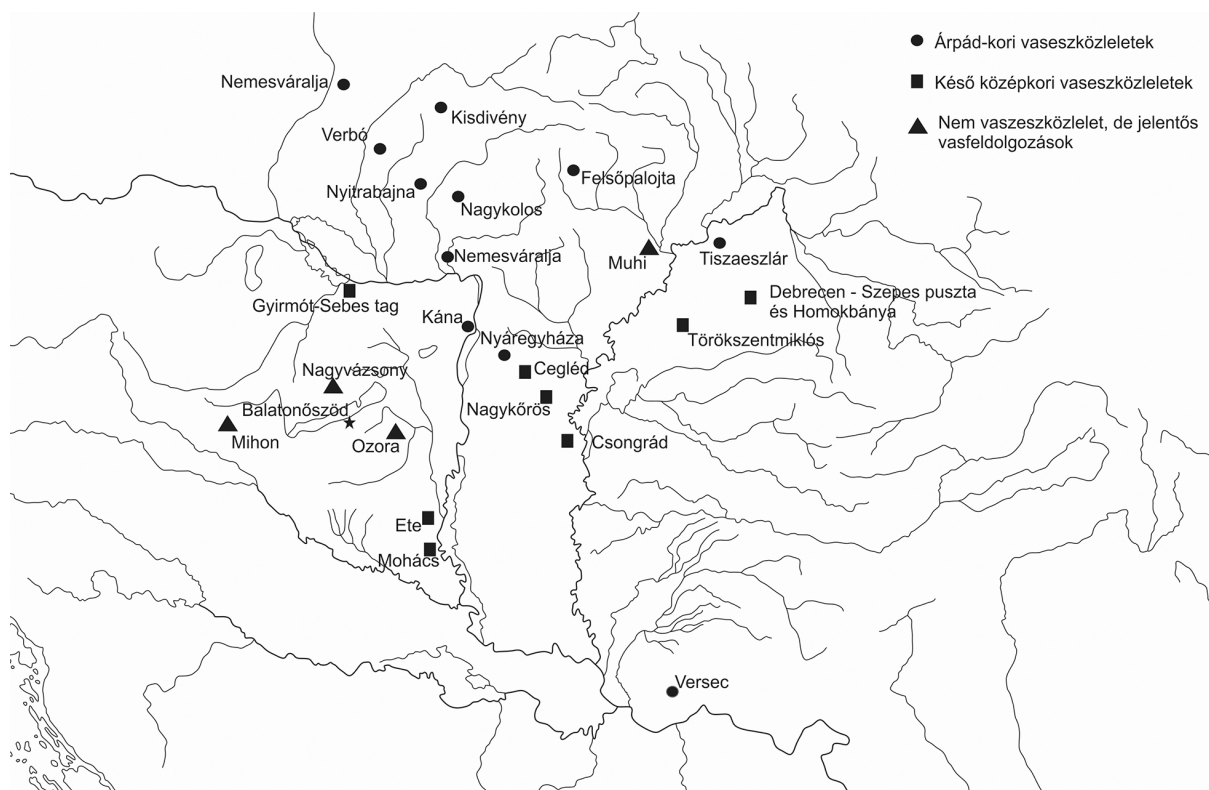

11. ábra. A vasolvadék

2013.3.10.

12. ábra. A fenőkő

13. ábra. Vaseszközleletek elterjedése a Kárpát-medencében

Iron tool deposit in the Arpadian age settlement of Balatonőszöd

KATALIN BOGLÁRKA BOGNÁR

During a metal detector research in 2001 in the border of Balatonőszöd an iron tool deposit was founded. The place where the artefacts were recovered was moorland, that's why to open any test trench was impossible. But next to this place there was an excavation where an Arpadian age settlement was founded.

In the deposit there were six iron tools, two iron sticks, a piece of melted iron and a whetstone. The agricultural tools were the following ones: a mouldboard, a coulter, a hoe, a sickle with the rest of the wooden handle and two axes. The mouldboard was shovel formed with socket, which means it should belong to a turnplough. This type of the plough became common in the Carpathin basin from the 13th century. The form of the coulter changed the least from the Roman period till the 19th centuries. The only thing which could help the dating is the length of the handle, but this one is fragmentary, so this tool is almost undatable. The end of the hoe's shaft hole is straight, therefore the handle was stabilized with a wedge. In this way the angle between the blade and the handle was changeable. Because of the roundish edge of the hoe, it can date till the end of the 13th century. The tanged sickle is - according to Róbert Müller - "crooked" which means that the blade follows the line of the handle. It has analogies from the 13th till the 16th centuries. On the sickle there was a maker's stamp, which illustrated a stylized plough. The axes were the most common tools in a village for logging. The form doesn't have big variety. The two iron sticks are specific artefacts, because of their laminated system these are half-ready tools. This kind of tool is one of the most important raw material of a smith workshop. From the Carpathin basin during excavations just a few pieces of raw material iron sticks were founded. The melted iron piece could be melted iron tool or metallurgical spinoff. The whetstone is also a common tool in a settlement. After all it's important because in deposit really rare this kind of artefact.

The artefacts have analogies from the Hungarian conquest period till the late middle ages, but because of the closest analogies the deposit is supposedly from the 13-14th centuries. It means, that the sickle with the maker's stamp from Balatonőszöd is one of the earliest sickles with the maker's stamp in the Carpathin basin. Because of the iron sticks the deposit could belong to a smith, but this is just an unverifiable hypothesis.